Tadqiqot.uz

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

9 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 9, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST

VOLUME 9, ISSUE 10

ТОШКЕНТ-2026

ЎТМИШГА НАЗАР | ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ | LOOK TO THE PAST
№10 (2026) DOI http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2026-10

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, академик, Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адҳам Азимбаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, ЎзР. ФА. Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, ЎзР. ФА. Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори (DSc), Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Хотин-қизлар давлат педагогика университети

Аминова Азиза Марксовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори (DSc), Тошкент ирригация ва кишлок хужалигини механизациялаш мухандислари институти Миллий тадқиқот университети

Худайқулов Тулқин Дўстбобоевич
Тарих фанлари доктори (DSc) Шаҳрисабз далат педагогика институти

Ғоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Қарши давлат техника университети

Халикова Раҳбар Эргашевна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Қарши давлат университети

Маҳкамова Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Тошкент ахборот технологиялари университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори (DSc), Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори (DSc), Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Ғайратбек Мирзапўлатович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Андижон давлат университети

Рашидов Ойбек Расулович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор, Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Тожибоев Музаффар Турдибоевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, ИИВ Академияси

Алиева Лале
тарих фанлари доктори (DSc), Озарбайжон давлат университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори (DSc), Доғистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор Ўзбекистон Миллий университети

Таниева Гулдона Мамановна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогока университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ | РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ | EDITORIAL TEAM:

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент, Азербайджон давлат иқтисодиёт университети

Мирзалиев Улуғбек Бегмурзаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Гулистон давлат педагогика институти

Нуруллаева Шоира Кушназаровна
тарих фанлари номзоди, доцент, Урганч давлат университети

Курбанов Бахтияр Журабаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Наманган давлат университети

Хакимова Шоира Сағдуллаевна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), UBS Тошкент филиали

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон жаҳон тиллари университети
Масъул котиб

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор, Телави давлат университети

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор, Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонқулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Исаков Бахадир Нигматуллаевич
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Холмуродов Дилшод Рашидович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Жиззах давлат педагогика университети

Юсупов Ахмеджон Шоназарович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доценти Urganch davlat universiteti

Тиллахжаева Хуршида Джумаваевна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат техника университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Ўзбекистон Миллий университети
Масъул котиб

Исоқов Бахтиёр Робиддинович
тарих фанлари номзоди, доцент, Наманган давлат университети

Тўхтабаев Аъзамжон Шарипхўжаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Наманган давлат университети

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Наманган давлат университети

Алимардонов Отабек Қудратович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доценти Ўзбекистон Миллий университети

Хасанова Нодира Ибрагимовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доценти, Денов тадбиркорлик ва педагогика институти

Турсунова Юлдуз Бобоқуловна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), ЎзР. ФА. Тарих институти

Азаматова Гулмира Байирбековна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Jizzax davlat pedagogika universiteti

Абдуносирова Озодахон Ботиржон қизи
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Фарғона давлат университети

Каримжонов Жасурбек Мухторжонович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Миллий университети

Page Maker | Верстка | Са ,ифаловчи: Xurshid Mirzaxmedov

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Laziz Alimardonov
YOSHLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA MA’NAVIY TEXNOLOGIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI……5

2. Doniyor Jumaniyozov
XIV–XV ASRLARDA XORAZMNING SAVDO TIZIMIDAGI O‘RNI: SHAHARLAR, KARVON YO‘LLARI VA NUMIZMATIK MANBALAR TAHLILI……11

3. Nilufar Djurayeva
O‘ZBEKISTONDA SOVET DAVRI VA MUSTAQILLIK YILLARIDA XOTIN-QIZLARNING IJTIMOIY FAOLLASHUVIGA DOIR DAVLAT SIYOSATI: TARIXIY EVOLYUTSIYA VA QIYOSIY TAHLIL……17

4. Baxtiyor Mirkomilov
BADIIY QADRIYATLAR – MILLIY BOYLIK VA JAHON DURDONALARI SIFATIDA……30

5. Murod Raxmatov
AHMAD ZAKI VALIDIY TO‘G‘ONNING XORIJDAGI ILMIY FAOLIYATI……39

6. Nilufar Raxmatova
GLOBALLASHUV JARAYONIDA YOSHLARNI MILLIY G‘OYA, MA’NAVIYAT VA TARIXIY MEROS AN’ANASIDA TARBIYALASH TAMOYILLARI……46

7. Raxmatjon Saotboyev
XVIII–XX ASR BOSHLARIDA MARKAZIY OSIYO XONLIKLARINING SIYOSIY - BOSHQARUV TIZIMI VA TASHQI SIYOSIY OMILLAR TA’SIRIDAGI O‘ZGARISHLAR…53

8. Ikromjon Umarov
XX ASR BIRINCHI CHORAGIDA SURXON-SHEROBOD VOHASIDA SUG‘ORISH INSHOOTLARI VA SUVDAN FOYDALANISHNING AN’ANAVIY SHAKLLARI……..58

9. Ra’no Xatamova
O‘ZBEKISTONDA XIX-XXI ASR GILAMDO‘ZLIK TARIXINING MANBASHUNOSLIGI…65

10. Raxim Xudoyberdiyev
TERMIZ VA CHAG‘ONIYON HUDUDLARIDA SIRLANGAN KERAMIKANING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI……70

11. Муродилла Ҳайдаров
ОКТЯБР ТЎНТАРИШИ: БОЛЬШЕВИКЛАРНИНГ СОЦИАЛ ТАЖРИБАСИ ВА ҲАРАКАТЛАНТИРУВЧИ КУЧЛАР НИСБАТИ……76

12. Озоджон Қувондиқов
ЎЗБЕКИСТОН ВА ГЕРМАНИЯ ЎРТАСИДАГИ ХАЛҚ ДИПЛОМАТИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КОНРАД АДЕНАУЭР ЖАМҒАРМАСИНИНГ ЎРНИ……85

JOURNAL OF LOOK TO THE PAST
ЎТМИШГА НАЗАР | ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
ISSN: 2181-9599
www.tadqiqot.uz

Raxim Baxtiyorovich Xudoyberdiyev,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tadqiqotchisi
e-mail: raxim.xudoyberdiyev.93@mail.ru

TERMIZ VA CHAG‘ONIYON HUDUDLARIDA SIRLANGAN KERAMIKANING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

For citation: Rakhim B. Khudoyberdiyev. THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF GLAZED CERAMICS IN THE REGIONS OF TERMIZ AND CHAGHANIYAN. Look to the past. 2026, vol. 9, issue 10.

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23674293

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sirlangan kulolchilikning shakllanishi va rivojlanish jarayonlari, uning qadimgi Sharq va Markaziy Osiyo hududlarida tarqalishi hamda ilk o‘rta asrlarda kulolchilik ishlab chiqarishidagi o‘rni tahlil qilinadi. Sirlangan sopol buyumlarni tayyorlashda foydalanilgan xomashyolar, sirning kimyoviy va mineralogik tarkibi, uni tayyorlash usullari, kuydirish harorati hamda rang hosil qiluvchi komponentlarning xususiyatlariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, ishqorli va qo‘rg‘oshinli sirlarning texnologik xususiyatlari, shaffof va shaffof bo‘lmagan sirlarning tarkibi hamda ko‘k, moviy, havorang, feruza, yashil va sariq ranglarni hosil qilishda qo‘llanilgan mineral komponentlar yoritiladi. Maqolada Markaziy Osiyo, xususan, Shimoliy Baqtriya–Toxariston hududida sirlangan kulolchilikning shakllanishi masalasiga e’tibor qaratilib, Termiz va Chag‘oniyon hududlaridan aniqlangan sirlangan keramika namunalarini texnologik, shakliy, bezak va xronologik jihatdan kompleks o‘rganishning ilmiy ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Sirlangan keramika, sirlangan sopol, kulolchilik, keramika texnologiyasi, sir, fritta, ishqorli sir, qo‘rg‘oshinli sir, rangli sir, metall oksidlari, Termiz, Chag‘oniyon, Shimoliy Baqtriya, Toxariston, Movarounnahr, moddiy madaniyat.

Рахим Бахтиярович Худойбердиев,
Исследователь Денауского института
предпринимательства и педагогики
e-mail: raxim.xudoyberdiyev.93@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЛИВНОЙ КЕРАМИКИ В РЕГИОНАХ ТЕРМЕЗА И ЧАГАНИЯНА

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются процессы формирования и развития поливной керамики, её распространение на территории Древнего Востока и Центральной Азии, а также роль в гончарном производстве в ранневизантийский/раннесредневековый период. Особое внимание уделяется сырью, использованному для изготовления поливных глиняных изделий, химическому и минералогическому составу поливы (глазури), способам её приготовления, температуре обжига, а также свойствам компонентов, образующих цвет.

Кроме того, освещаются технологические особенности щелочных и свинцовых глазурей, состав прозрачных и глухих (непрозрачных) глазурей, а также минеральные компоненты, применявшиеся для получения синего, голубого, небесно-голубого, бирюзового, зелёного и жёлтого цветов. В статье также акцентируется внимание на вопросе зарождения поливной керамики в Центральной Азии, в частности, на территории Северной Бактрии–Тохаристана, и обосновывается научное значение комплексного изучения технологических, морфологических, декоративных и хронологических особенностей образцов поливной керамики, выявленных в регионах Термеза и Чаганияна.

Ключевые слова: Поливная керамика, поливной сосуд, гончарное дело, технология керамики, глазурь, фритта, щелочная глазурь, свинцовая глазурь, цветная глазурь, оксиды металлов, Термез, Чаганиян, Северная Бактрия, Тохаристан, Мавераннахр, материальная культура.

Rakhim B. Khudoyberdiyev,
Researcher at the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
e-mail: raxim.xudoyberdiyev.93@mail.ru

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF GLAZED CERAMICS IN THE REGIONS OF TERMIZ AND CHAGHANIYAN

ABSTRACT

This article analyzes the formation and development processes of glazed ceramics, its distribution in the territories of the Ancient East and Central Asia, as well as its role in pottery production during the early Middle Ages. Special attention is paid to the raw materials used in the production of glazed pottery, the chemical and mineralogical composition of the glaze, the methods of its preparation, the firing temperature, and the properties of color-forming components. In addition, the technological features of alkaline and lead glazes, the composition of transparent and opaque glazes, and the mineral components used to produce blue, cyan, light blue, turquoise, green, and yellow colors are highlighted. The article also focuses on the issue of the emergence of glazed pottery in Central Asia, particularly in the territory of Northern Bactria–Tokharistan, and substantiates the scientific significance of a comprehensive study of the technological, morphological, decorative, and chronological features of glazed ceramic samples discovered in the regions of Termiz and Chaghaniyan.

Index Terms: Glazed ceramics, glazed pottery, pottery, ceramic technology, glaze, frit, alkaline glaze, lead glaze, colored glaze, metal oxides, Termiz, Chaghaniyan, Northern Bactria, Tokharistan, Movarounnahr, material culture.

Kirish:

Kulolchilik insoniyat moddiy madaniyatining eng qadimgi va muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Sopol buyumlarni tayyorlash texnologiyasining takomillashuvi natijasida ularning nafaqat shakli va bezaklari, balki fizik-kimyoviy xususiyatlarini o‘zgartirishga imkon beruvchi yangi usullar ham shakllangan. Shunday texnologik yangiliklardan biri sopol buyumlar yuzasini maxsus sir qatlami bilan qoplash usulining joriy etilishi bo‘ldi. Sirlangan keramika ishlab chiqarishning rivojlanishi kulolchilikning texnologik imkoniyatlarini kengaytirib, buyumlarning tashqi ko‘rinishi, sirtining zichligi va foydalanish xususiyatlarini takomillashtirishga xizmat qilgan.

Sirlangan buyum yuzasidagi qoplama, odatda, turli mineral komponentlar va metall oksidlarining yuqori harorat ta’sirida erishi natijasida hosil bo‘ladigan shishasimon qatlamdan iborat. Sir tarkibining xususiyati, uning tayyorlanish usuli va kuydirish harorati tayyor mahsulotning rangi, shaffofligi, yaltiroqligi va boshqa texnik ko‘rsatkichlarini belgilaydi. Shu sababli sirlangan keramika tarixini o‘rganish nafaqat kulolchilik taraqqiyotini, balki qadimgi va o‘rta asr hunarmandlarining texnologik bilimlarini tadqiq etishda ham muhim ahamiyatga ega.

Metodlar:

Mazkur ilmiy tadqiqot ishining muvaffaqiyati va olingan natijalarning haqqoniyligi qo‘llaniladigan ilmiy yondashuvlar, empirik va nazariy usullarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida Termiz va Chag‘oniyon tarixiy-madaniy vohasining o‘rta asrlar sirlangan keramikasini kompleks o‘rganish maqsadida quyidagi ilmiy-metodologik tamoyillar va usullar qo‘llanildi:

Tarixiylik tamoyili: Sirlangan keramika buyumlarini ishlab chiqarish texnologiyalari, shakliy evolyutsiyasi va badiiy bezak tizimining rivojlanishini aniq tarixiy davrlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganish.

Tizimli yondashuv: Chag‘oniyon va Termiz hududidan topilgan sopol idishlarni yagona moddiy madaniyat tizimining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqish; ularning hududlararo madaniy aloqalar, savdo yo‘llari (Buyuk ipak yo‘li) va mahalliy kulolchilik markazlari bilan o‘zaro ta’sirini tahlil qilish.

Qiyosiy-tarixiy yondashuv: Mintaqadagi sirlangan keramika namunalarini qo‘shni madaniy markazlar (Movarounnahr va Xurosonning boshqa viloyatlari) materiallari bilan qiyosiy solishtirish orqali umumiy qonuniyatlar hamda lokal xususiyatlarni aniqlash.

Arxeologik stratigrafiya va qiyosiy tabaqalash (tipologiya) usuli: Arxeologik qazishmalar natijasida qo‘lga kiritilgan sopol majmualarini qatlamlar bo‘yicha tabaqalash, ularning tipologik tasnifini ishlab chiqish va xronologik ketma-ketligini tiklash.

Texnologik tahlil usuli: Sirlangan keramika buyumlarini tayyorlashda ishlatilgan xom ashyo (loy tarkibi), o‘tga chidamlilik darajasi, pishirish texnologiyasi, shuningdek, sir qoplama turlari (ishqoriy, qo‘rg‘oshinli) va bo‘yoq komponentlarini laboratoriya-texnologik jihatdan o‘rganish.

Badiiy-estetik va stilistik tahlil: Sopol idishlardagi naqshlar (epigrafik, geometrik, zootrop va o‘simliksimon motivlar), naqsh solish texnikasi (angob ostiga chizish, miniatyura, luster va h.k.) hamda ranglar gammasining evolyutsiyasini san’atshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilish.

Manbashunoslik va historiografik tahlil: Mavzu bo‘yicha mavjud yozma manbalar (arab va fors tilidagi geografik, tarixiy asarlar), arxiv hujjatlari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlarni tanqidiy o‘rganish, mavzuning o‘rganilish darajasini (istoriografiyasini) tahlil qilish.

Kartografik va hududiy tahlil: Sirlangan keramika topilgan arxeologik yodgorliklarning geografik tarqalish arealidan kelib chiqib, ishlab chiqarish markazlari va savdo yo‘llarini xaritalashtirish.

Tadqiqot natijalari:

Sirlangan kulolchilikning qadimgi markazlari

Sirlangan kulolchilikning dastlabki markazlari Qadimgi Sharq hududlari bilan bog‘lanadi. Mavjud ma’lumotlarga ko‘ra, qadimgi Misrda sirlangan buyumlar miloddan avvalgi IV ming yillikdan ma’lum bo‘lgan. Mesopotamiya hududida ham sirlangan buyumlar ishlab chiqarish ancha qadimgi davrlarga borib taqaladi. Yaqin Sharqda ushbu texnologiyaning rivojlanishi keyingi davrlarda ham davom etib, antik davrga kelib kulolchilik ishlab chiqarishining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Sirlangan keramika ishlab chiqarishning yana bir muhim markazi Uzoq Sharqda, xususan, Xitoy hududida shakllangan. Xan sulolasi davriga (miloddan avvalgi 206–milodiy 220-yillar) oid keramika namunalari ushbu hududda sirlangan buyumlar ishlab chiqarish an’analarining rivojlanganidan dalolat beradi. Buyuk ipak yo‘li orqali Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo-madaniy aloqalarning kengayishi natijasida keramika mahsulotlari, ularni ishlab chiqarish texnologiyalari va badiiy an’analarining turli hududlarga tarqalishi uchun sharoit yuzaga kelgan.

Markaziy Osiyo geografik jihatdan qadimgi Sharq va Uzoq Sharq sivilizatsiyalari o‘rtasidagi muhim hududlardan biri bo‘lgan. Shu sababli bu yerda kulolchilik texnologiyalarining shakllanishi va takomillashuvi hududlararo aloqalar bilan chambarchas bog‘liq holda kechgan.

Markaziy Osiyoda sirlangan kulolchilikning shakllanishi

Markaziy Osiyoda sirlangan kulolchilikning keng miqyosda rivojlanishi nisbatan keyingi davrga mansub. Shimoliy Baqtriyaning Ayritom, Parfiya hududining Niso kabi antik davr yodgorliklaridan sirlangan sopol buyumlarning ayrim namunalari aniqlangan. Biroq bunday

topilmalarning aynan mahalliy kulollar tomonidan ishlab chiqarilganligini aniqlash masalasi alohida tadqiqotni talab qiladi.

Tadqiqotlarda Markaziy Osiyoda mahalliy sirlangan kulolchilikning keng ko‘lamda shakllanishi VIII asrning ikkinchi yarmi – IX asr boshlariga taalluqli ekanligi qayd etiladi. Mazkur davrga kelib kulolchilik ishlab chiqarishida sir berish texnologiyasi takomillashib, sopol buyumlarning shakli, bezagi va rang yechimlarida sezilarli o‘zgarishlar yuz bergan.

Markaziy Osiyo sirlangan keramika tarixini o‘rganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab arxeologik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur yo‘nalishda turli tadqiqotchilar tomonidan sopol buyumlarning shakli, bezaklari, texnologik xususiyatlari va xronologiyasi o‘rganilgan. Movarounnahr hududida VIII–XIII asr boshlaridagi sirlangan kulolchilikning rivojlanishi ham alohida tadqiqotlar doirasida tahlil qilingan.

Shu bilan birga, Shimoliy Baqtriya–Toxariston hududi arxeologik jihatdan keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, Termiz va Chag‘oniyon hududlarida sirlangan kulolchilikning shakllanishi va taraqqiyotini maxsus tadqiq etish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Ayniqsa, sirlangan buyumlarning shakllari, bezaklari, ishlab chiqarish texnologiyasi va xronologik taraqqiyotini yagona tizim asosida tahlil qilish muhim ilmiy vazifalardan biridir.

Sirlangan keramikaning texnologik xususiyatlari

Sirlangan sopol buyumlarni o‘rganishda ularning tashqi ko‘rinishi bilan bir qatorda, sirning tarkibi va tayyorlanish texnologiyasini aniqlash muhimdir. Sirlar kimyoviy va mineralogik tarkibi, foydalanilgan xomashyo, tayyorlash usuli, erish harorati va rang hosil qiluvchi komponentlariga ko‘ra farqlanadi.

Tayyorlash texnologiyasiga ko‘ra sirlar xom va frittalangan turlarga ajratiladi. Fritta tayyorlash jarayonida sir tarkibiga kiruvchi xomashyolar dastlab yuqori haroratda kuydirilib, shishasimon holatga keltiriladi. Keyinchalik hosil bo‘lgan massa maydalanib, sopol buyum yuzasiga surtish uchun ishlatiladi. Bunday texnologiya sir qatlamining bir tekis hosil bo‘lishi va sopol asos bilan yaxshiroq birikishiga yordam beradi.

Sirlarning xususiyatlari ularning erish haroratiga ham bog‘liq. An’anaviy keramika texnologiyasida oson eriydigan va qiyin eriydigan sirlar farqlanadi. Oson eriydigan sirlar tarkibida qo‘rg‘oshinli va ishqorli komponentlardan foydalanilgan. Sirning yakuniy xususiyatlari esa asosiy oksidlar va qo‘shimcha komponentlarning o‘zaro nisbatiga bog‘liq bo‘lgan.

Ishqorli va qo‘rg‘oshinli sirlarning xususiyatlari

An’anaviy kulolchilik va me’moriy keramika ishlab chiqarishida ishqorli hamda qo‘rg‘oshinli sirlar muhim o‘rin tutgan. Berilgan texnologik ma’lumotlarda ishqorli sirlarning erish harorati taxminan 900 °C, qo‘rg‘oshinli sirlarning erish harorati esa 800–830 °C atrofida ko‘rsatiladi.

Ishqorli sir tayyorlashda o‘simlik kulidan olingan ishqor muhim xomashyo bo‘lgan. O‘simliklar kuydirilgach, hosil bo‘lgan kul tarkibidan ishqor olinib, undan sir tayyorlashda foydalanilgan. O‘simlik kulining tarkibida natriy va boshqa ishqoriy elementlarning oksidlari mavjud bo‘lgan.

Ishqorli sir tayyorlashda maydalangan ishqor kvarts yoki oq qum bilan aralashtirilgan. Tayyorlangan massa dastlab kuydirilib, fritta hosil qilingan. Keyinchalik fritta maydalanib, sir tayyorlash jarayonida ishlatilgan. Bunday texnologiya kulolchilik buyumlarining yuzasida mustahkam va shishasimon qatlam hosil qilish imkonini bergan.

O‘zbekiston hududida me’moriy keramika ishlab chiqarishda foydalanilgan sirlarning tarkibiga oid ma’lumotlar N.S. Grajdanina va M.K. Rahimovning **“Архитектурная керамика Узбекистана”** asarida keltirilgan. Unda turli rangdagi sirlarni olish uchun qo‘rg‘oshin, ishqor frittasi, oq tosh, shisha, qalay oksidi va kobalt oksidi kabi komponentlardan foydalanilganligi ko‘rsatiladi.

Shaffof va shaffof bo‘lmagan sirlar

Kulolchilik buyumlarini bezashda shaffof va shaffof bo‘lmagan sirlar ishlatilgan. Sir tarkibiga ayrim oksidlarning qo‘shilishi uning optik xususiyatlarini o‘zgartiradi. Jumladan, qalay, titan va sirkoniy oksidlari sir massasida kristall zarrachalar hosil qilib, yorug‘likning sopol asosga

o‘tishini kamaytiradi. Natijada buyum yuzasida shaffof bo‘lmagan, xira yoki oq qatlam hosil bo‘ladi.

Qalay oksidi oq, shaffof bo‘lmagan sir hosil qilishda muhim komponentlardan biri hisoblanadi. Uning sir tarkibiga qo‘shilishi natijasida sirning shaffofligi kamayib, oq rangli qoplama yuzaga keladi. Sirning yakuniy xususiyatlari esa uning tarkibidagi barcha komponentlarning o‘zaro nisbatiga bog‘liq bo‘ladi.

Rangli sirlarning shakllanishi

Rangli sirlar mayolika, sopol, terrakota va boshqa keramika buyumlarini bezashda qo‘llanilgan. Sirga rang beruvchi metall oksidlarining qo‘shilishi kuydirish jarayonida turli rang va tuslarning hosil bo‘lishiga imkon bergan.

Ko‘k va moviy ranglarni hosil qilishda kobalt oksidi muhim rang beruvchi komponentlardan biri bo‘lgan. Havorang va feruza ranglarning shakllanishida esa mis oksidi ishtirokidagi sirlar keng qo‘llanilgan. Sir tarkibidagi boshqa komponentlar, jumladan, rux va natriy oksidlari rangning yakuniy tusiga ta’sir ko‘rsatgan.

Yashil rangning hosil bo‘lishida ham mis oksidi muhim o‘rin tutgan. Uning miqdori va sirning umumiy kimyoviy tarkibi yashil rangning turli tuslarini yuzaga keltirgan.

Sariq rangli sirlarni olishda qo‘rg‘oshinli sir tarkibiga temir yoki surma oksidi qo‘shilgan. Bunday komponentlarning miqdori va sirning asosiy tarkibi sariq rangning turli tuslarini shakllantirish imkonini bergan.

Termiz va Chag‘oniyon sirlangan keramikasini o‘rganish masalalari

Termiz va Chag‘oniyon hududlaridan topilgan sirlangan keramika namunalari Janubiy O‘zbekistonning o‘rta asrlar moddiy madaniyatini o‘rganishda muhim arxeologik manba sifatida qaralishi mumkin. Ularning shakli, bezaklari, sir turi, rangi va ishlab chiqarish texnologiyasidagi farqlar kulolchilikning rivojlanish bosqichlarini aniqlash imkonini beradi.

Sirlangan keramika namunalarini faqat morfologik jihatdan emas, balki texnologik va kimyoviy tarkibi bo‘yicha ham o‘rganish muhimdir. Xususan, sir tarkibidagi asosiy komponentlarni aniqlash, rang beruvchi oksidlarning nisbatini o‘rganish, sopol massasining tarkibi va kuydirish xususiyatlarini belgilash orqali mahalliy kulolchilik ishlab chiqarishining o‘ziga xos jihatlarini aniqlash mumkin.

Termizning IX–XIII asrlar boshlaridagi moddiy madaniyatini o‘rganishda sirlangan keramika alohida manbashunoslik ahamiyatiga ega. Chunki keramika buyumlarining shakli, texnologik xususiyatlari va bezaklaridagi o‘zgarishlar kulolchilik taraqqiyoti bilan bir qatorda, savdo-iqtisodiy va madaniy aloqalarning ayrim jihatlarini ham yoritishi mumkin.

Xulosa:

Sirlangan kulolchilik kulolchilik texnologiyasining takomillashuvi natijasida shakllangan murakkab ishlab chiqarish yo‘nalishlaridan biridir. Uning rivojlanishi sopol buyumlarning tashqi ko‘rinishi va funksional xususiyatlarini takomillashtirish bilan bir qatorda, qadimgi va o‘rta asr hunarmandlarining xomashyo, mineral komponentlar va yuqori haroratli kuydirish jarayonlaridan foydalanish bo‘yicha tajribasining rivojlanganini ko‘rsatadi.

Markaziy Osiyoda sirlangan kulolchilikning keng miqyosda rivojlanishi VIII asrning ikkinchi yarmi – IX asr boshlariga to‘g‘ri kelishi haqidagi qarashlar mavjud. Ushbu jarayonni Shimoliy Baqtriya–Toxariston hududi, xususan, Termiz va Chag‘oniyon materiallari asosida o‘rganish mintaqaning o‘rta asrlar moddiy madaniyati tarixini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Sirlangan keramikaning shakli, bezagi, ranglari, sir tarkibi va ishlab chiqarish texnologiyasini kompleks tadqiq etish orqali mahalliy kulolchilik maktablarining shakllanishi va taraqqiyoti, texnologik an’analarning o‘zgarishi hamda hududlararo madaniy aloqalarning ayrim jihatlarini aniqlash mumkin. Shu bois Termiz va Chag‘oniyon hududlaridagi sirlangan keramika namunalarini xronologik va texnologik jihatdan tizimli o‘rganish kelgusidagi tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гражданина Н.С., Рахимов М.К. Архитектурная керамика Узбекистана. — Ташкент, 1962.
2. Акунова Л.Ф., Приблуда С.З. Материаловедение. — Москва, 1979.
3. М.К.Рахимов. Художественного керамика Узбекистана. Дарслик. Тошкент.1961–249с.
4. А. Хакимов. Прикладное искусство Узбекистана. Традиции и инновации. Ташкент. Юнеско. 2013. 211 б.
5. Н.П.Наварро, М Пилер. Декоративние керамики, история. Москва. 2005. 204 б.
6. Н.П.Наварро. Дикорирование керамики. Издательский дом Ниола 21-век. 2005. 146 б.
7. Marylin Scott. The potter’s bible. New YYork.2010.Avenue Suite 2006
8. Якимович А. К. “Искусство и культура XII-XIII веков”, Дарслик. Санкт-Петербург.: ”Азбука классика”, 2004. – 440 б.
9. Хохлова В. “Современная керамика и народное гончарство”, Дарслик. М.: «Искусство”, 1969. -182 б.
10. Миклашевский А.И. “Технология художественной керамики”, Дарслик. М.: ”Петербург”, 1971. – 160 б.
11. Августиник А. И. “Керамика”, Ўқув қўлланма. М.: «Искусство”, 1972. –182б.
12. Акунова Л.Ф., “Материаловедение и технология производства художественных керамических изделий”, Дарслик. М.: «Искусство”, 1979. -213 б.
13. Лукич Г. “Конструктирование художественных изделий из керамики”, Дарслик. М.: “Фан”, 1979. – 120 б.
14. Будников П.П. “Фарфор”, Ўқув қўлланма. М.: “Фан”, 1985. -130 б.
15. Филипов С.В. “Архитектурная керамика”, Ўқув қўлланма. М.: “Фан”, 1986. -112 б.

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000